

УДК 165.745:17.023.3]:321.01

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v055.2025.23>

А. О. Слива

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9312-2441>

аспірант кафедри філософії і соціальної антропології

імені професора І.П. Стогнія

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ПОСТНЕОКЛАСИЧНІ ВІЗІЇ ЖИТТЄВОЇ СИЛИ НАЦІЇ: ДЕРЖАВНИЦЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР

Постановка проблеми. Межа кожного нового століття та того, що завершується, підштовхує любомудрів і науковців до аналітичного і критичного оцінювання минулого і є спробою на основі знань і трендів спрогнозувати майбутнє, обравши найкращий варіант щодо подальшого руху. Однак, в суспільній свідомості повсякчас зберігається набір вічних страхів, побоювань і онтологічних запитань. В цивілізаційному поступі людство завжди ставило перед собою мету – «вижити»: на ранніх, примітивних етапах існування це було пов'язане з виживанням як виду, а з розвитком суспільства, культури, науки та технологій перетворилося здебільшого на завдання щодо виживання як народу та держави. На даний час, питання життєвої сили, іншими словами вітальності нації, як би не здавалось, що вже все досліджено і рецепт отриманий, все одно залишається прикладом тих питань, які в кризові періоди людство задає само собі та сподівається на ідеальну відповідь на нього. Тож, в умовах радикальних трансформацій сучасного світу – зростання глобалізації, ерозії аксіосфери, криз ідентичності та загроз фізичному існуванню держав – дуже чітко постала потреба у поглибленому науковому аналізі вітальності національних спільнот. Для України, яка перебуває в стані мультифакторної кризи через відкриту військову агресію з боку рф, вказана потреба ще більш загострилась, адже є запитом на задоволення потреби у життєвості її як держави, так і як нації. Зазвичай, як і раніше, на межі XIX–XX ст., так і на даний час, дослідники дають в якості реакції-відповіді опис певного критерію, який, в свою чергу, детермінує запитання: Чи можна вести мову виключно про такий критерій/фактор вітальності нації і чи є він єдиним?

Намагаючись знайти відповіді на поставлене запитання бачимо перспективність соціально-філософського погляду на вітальність нації, адже саме він дозволить проаналізувати та осмислити глибинні підстави життєвої сили нації як соціокультурного, духовного й антропологічного феномена. Соціально-філософський порівняльний аналіз поглядів на вітальність нації покликаний концептуалізувати поняття й тим самим має спри-

яти формуванню цілісної, активної й відповідальної національної суб'єктності, життєвості якої не викликає сумнівів чи побоювань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В цивілізаційному розвитку людства питання життєвості (вітальності) більшу частину часу перебувало на «задвірках», хоча періодично спроби дослідження природи життєвої сили, життєвості сколихували науковий дискурс. Основою для аналізу розуміння феномену життєвості (вітальності) є праці Платона, Аристотеля, Сенеки, Томи Аквінського. Починаючи з кінця XVIII ст. коло науковців-прихильників позиції, що вітальність є динамічною та мінливою характеристикою, яка має здатність накопичуватися й навпаки, падати, не залежно від того, що визнано її джерелом, поступово розширюється. Спроби відходу від умоглядно-ідеалістичного уявлення про вітальність здійснювалися вченими-біологами: Л. Бергом, М. Біша, Г. Вольфом, Г. Дрішем та ін. Межа XIX–XX ст. й далі усе XX ст. наповнене різноманітними ракурсами на основу життєвості (вітальності): від спонтанної життєвої сили А. Бергсона до політизованого біологічного життя М. Фуко. Однак, як правило, визначення вітальності, яке було презентоване в цей час, стосувалося людини і конкретно її життя, або представників живої природи. Тільки з часом вітальність як поняття поширилася і на соціальні групи, а конкретніше на націю, чим сприяла формуванню конструкту «вітальність нації». Сьогодні українська нація, яка перебуває в ситуації відкритої військової агресії з боку рф та детермінованого цим цивілізаційного вибору, потребує глибокого осмислення власної ідентичності, історичної місії та потенціалу до відродження, а тому для неї питання власної життєвості (вітальності) – це питання про її здатність до самозбереження, розвитку й прогресування в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів.

Взагалі, найчіткіше запит на рецепт життєвості (вітальності) нації звучить в часи соціальних криз і катастроф й саме через це дослідники та любомудри визначають, що вітальність нації – це багатовимірний феномен, який потребує міждисциплінарного аналізу. Однак межу XIX–XX ст. можна

назвати «точкою біфуркації» щодо дослідження нації та умов її життєвості й саме на цю добу припадає значна кількість наукових пошуків, автори яких долучилися до виокремлення детермінант життєвості (вітальності) нації та представляють такі галузі, як філософія, культурологія, соціологія, політологія, географія, економіка, демографія та ін. Серед німецькомовних дослідників кінця XIX – початку XX ст. своє бачення щодо цього феномену представили К. Гаузхофер, Ф. Ратцель, М. Вебер та ін., а до кола франкомовних дослідників того часу можемо включити Е. Дюркгейма, Е. Лавісса, Е. Ренана. До україномовних діячів I половини XX ст., які шукали варіанти відповіді на екзистенційне для української нації питання вітальності були В. Липинський, В. Старосольський, В. Целевич та ін.

На новітньому етапі свої міркування щодо життєвості (вітальності) нації представили такі закордонні дослідники, як: Б. Андерсон, Дж. Брейллі, А. Віммер, Е. Геллнер, С. Гантінгтон, К.В. Дойч, Х. Сетонн-Вотсон, А.Д. Сміт, Я. Тамір, Х. ван Мієрло та ін. Серед сучасних україномовних дослідників вітальності нації та суспільства виділяються доробки Я. Грицака, С. Жижка, А. Колодій, І. Терлюк, З. Цупренко, Ю. Шевчука та ін.

Мета публікації – визначити критерії/фактори життєвої сили нації як філософської категорії, що характеризують здатність суспільства до збереження, розвитку та самореалізації в умовах новітніх соціальних викликів, які представлені в доробку науковців двох історично-переламних етапів – межі XIX–XX ст. та межі XX–XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай в словниках під концептом «vitality» (від лат. «vitalis» – «життєвий»), «вітальність» мають на увазі життєвість, життєздатність, життєву силу, а також в іншому варіанті – енергію, енергійність, а найбільш широке трактування вітальності має сенс «здатність бути живим» [3, с. 99]. Поняття, які можна вважати прообразами концепту «вітальність», як правило, позначали першопричини особливої енергетичної характеристики або життєвої сили. Отже, якщо розглядати концепт вітальності як соціально-філософський, то вітальність, з одного боку, означає силу, потужність, життєвість, з іншого – виживання, існування за інерцією і поступове згасання.

Питання щодо вітальності нації фактично стає об'єктом наукового інтересу приблизно з середини XIX ст., коли розглядається як вияв внутрішньої сили нації, її творчого потенціалу, здатності до самозбереження, адаптації та оновлення. Відголоском цього є факт, що в англomовній літературі вітальність нації доволі часто подається як синонім до «національної енергії», «національної сили» та «національного здоров'я» [11].

Історіософські дослідження вітальності нації припадають на кінець XIX ст. – початок XX ст. і були вони пов'язані зі становленням національних держав другої половини XIX ст. в рамках об'єднання Італії та Німеччини і розпаду Османської та Австро-Угорської імперій. Найбільш детальне висвітлення сутності вітальності нації отримано в працях представників Німеччини, в яких фактично обґрунтовувалася і виправдовувалася вимушеність завойовницьких воїн, які мала вести Пруссія для об'єднання під собою німецьких земель і князівств. Нагадаймо, що після революції 1848–1849 рр. Німеччина залишалася поділеною на багато державних утворень, які входили до Німецького союзу. Однак, німецька буржуазія була вкрай зацікавлена у створенні єдиної держави. Отто фон Бісмарк, міністр-президент Пруссії, об'єднав Німеччину «залізом і кров'ю», провівши декілька переможних воїн (проти Данії, Австро-Угорщини та Франції). 18 січня 1871 р. у Версалі було проголошено про створення Німецької імперії, імператором якої став прусський король Вільгельм I Гогенцоллерн, а Отто фон Бісмарк – канцлером. В історії цивілізації захоплення земель завжди супроводжувалось і підкріплювалось ідеологічною основою. Відтак, можна стверджувати, що фактично відповіддю на запит щодо ідеологічного підґрунтя такого захоплення виглядають праці двох представників політичної географії, яких дуже часто ще номінують батьками-засновниками геополітики: Ф. Ратцеля і К. Гаузхофера.

Ф. Ратцель є автором концепції «життєвого простору» (Lebensraum), під яким мав на увазі не просто кількість квадратних кілометрів, а якісний простір, що формується через взаємодію людини з довкіллям. Lebensraum, ймовірно, найвідоміший і до краху 1945 р. найуспішніший з усіх німецьких політичних термінів XX ст. Взагалі тут треба нагадати, що на момент створення Ф. Ратцелем концепції дуже потужним був вплив дарвінізму та біологізму, тож саме їх авторитет відчувається в есе 1901 р., в якому дослідник і представив життєвий простір як однорідний фактор, що лежить в основі біологічних змін і взаємозв'язку між живими видами та середовищем їхнього існування. Захоплений різноманітністю живої природи, Ф. Ратцель вважав, що єдиними «законами», які можна до неї застосувати, є складні, ймовірнісні та дуже не ньютонівські твердження загальної тенденції. Вчений підкреслював, що простір має такий самий фундаментальний сенс, як і час у історії. Простір не лише фон для подій, а й активний учасник формування культур, народів і політичних систем. Історія нації – це фактично є історія зміни моделей адаптації до її життєвого простору. Основним засобом

адаптації людини і нації вважається культура, яку Ф. Ратцель розглядав як технологію, інтелектуальні риси та соціальну організацію. Два ключові елементи концепції життєвого простору Ф. Ратцель становлять для нас особливий інтерес, адже мають безпосереднє відношення до вітальності нації:

1) міграція, як «поведінковий наслідок необхідності розширення життєвого простору», та колонізація, як «ефективне заселення та дослідження нового простору» [13, с. 53];

2) людська культура безпосередньо залежить від обробки землі, адже «успішними народами були ті, хто мав ефективні та стабільні сільсько-господарські системи» [13, с. 54].

Таким чином, можемо зазначити що вітальність нації у Ф. Ратцеля поставлена в залежність від матеріальних складових. Однак, треба підкреслити важливий момент: відсутність чіткості та однозначності, а значить надзвичайна логічна «гнучкість» концепції Ф. Ратцель дозволили інтегрувати *Lebensraum* у значну кількість різних формулювань, адаптувати його до різноманітних політичних обставин після 1918 р., перетворивши на ідеологічне підґрунтя доцільності та необхідності розширення територій. Продовження ідеї важливості *Lebensraum* для життєвої сили нації знаходимо у іншого німецького діяча К. Гаузофера, який у 1927 р. в праці «Кордони в їх географічному і політичному значенні» встановив взаємозв'язок між вітальністю нації та фізичною величиною, якою вимірюється просторова протяжність лінії, що розділяє територіально політичні юрисдикції.

К. Гаузофер вказував, що кордон «є складовим чинником життя нації, отже, його треба захищати. Той, хто цього не робив, буде відчужений кордоном, і йому, рано чи пізно, доведеться за це розплатитися» [2, с. 142]. К. Гаузофер зазначив, що кордони часто не стабільні й можуть бути змінені, але для життєвості нації важливо пам'ятати, що «... Бувають часи апатії та втоми: вони приходять і до сильних країн, і до хоробрих народів, зміцнюючи та знесилюючи їх подібно отруті, змушуючи їх розгубити і проспати успадкований простір і майбутнє своїх дітей... Кожний повинен спробувати створити завершений власний образ кордонів свого державного, народного і культурного ґрунту, навіть якщо такий образ пригодиться тільки будівничим храму прийдешніх часів!» [2, с. 142]. Отже, саме для К. Гаузофера кордон є умовою життєвої сили нації та умовою її існування.

Фактично, озвучений К. Гаузофером погляд на вітальність нації зберіг свою актуальність і в наш час. Але на початку ХХ ст. були й інші варіанти відповіді на питання «Що є критерієм життєвої сили та вітальності нації?», яке мало відношення до землі, але не конкретизувалося, що

мова йде про територію та кордони. Так, відомий французький історик Е. Лавісс, відшукуючи відповідь на питання щодо вітальності Франції після нищівних воєн, проаналізував першоджерела трьох історичних періодів, які охоплювали післявоєнні часи. В якості висновку Е. Лавісс дуже влучно процитував принца Бернарда фон Бюлова, канцлера Німецької імперії у 1900–1909 рр., який у власній книзі «Німецька політика» зазначив, що «Франція має непохитну віру в незнищенність життєвих сил нації» і що «ця догма ґрунтується на прецедентах історії» [10, с. 1073]. Аргументом на підтвердження цього для фон Бюлова стало те, що «Жоден народ ніколи не відновлювався так швидко, як французи внаслідок національної катастрофи, ніхто ніколи не оговтувався з такою ж легкістю, еластичністю, впевненістю в собі та духом підприємництва після жорстоких помилок і поразок, які здавалися нищівними. Європа не раз вважала, що Франція перестала бути мислимою, але щоразу французька нація знову вставала прямо перед Європою після короткої затримки, зі своєю колишньою енергією або збільшенням сили» [10, с. 1073].

Крім того, Е. Лавісс навів роздуми французьких діячів різних часів, які майже слово в слово вели мову про фактор відновлення вітальності Франції – про повернення до землі та її обробку. Так, цитуючи представників ХV ст., які вважали, що Франція після виходу зі Сторічної війни загине, бо це була «Остаточна загибель!», Е. Лавісс далі вказує на джерела в яких було зазначено, що селяни, які шукали притулку в міцних замках і в містах, одразу після укладення миру повернулися на поля. «Вони глибоко зраділи, <...> знову побачити ліси та поля, зелені луки та побачити, як котяться води річок<...> Вони почали працювати скрізь» [10, с. 1071]. Разом із відновленням сільського господарства поступово відродилася і торгівля. Нова війна, здавалась би, смерть Франції припала на сторіччя пізніше. Однак, після 40-річної війни, у 1598 р., Франція знову відроджується і як писали своєму уряду послы Венеційської республіки, прибувши до Парижа невдовзі після смерті Генріха IV, «Королівство Франція, через нещастя минулого, не зменшилося в жодній зі своїх сил», а її «тіло, дуже міцне, підбадьорене в хворобах, розвинене у випробуваннях і, ніби воскресле з мертвих, відновилося, торкнувшись землі, набагато сильнішим, ніж раніше» [10, с. 1073].

Хоча німецьки і французькі дослідники життєвої сили нації були нібито «по різні сторони барикад», але їх об'єднувало в цьому питанні одне: практично більшість з них вважали, що джерелом вітальності (життєвості) нації є матеріалістичний фактор. Звісно що були і ті, хто бачив джерелом вітальності нації ідеалістичний елемент.

Так, відомий французький діяч Е. Ренан, прочитав у Сорбонні 11-го березня 1882 р. лекцію в якій розкрив своє бачення «Що таке нація?». По-перше, він широко використовував концепт «право нації» на протизагу «праву династій», що вже було показником його відходу від певних традицій подачі історії появи нації як соціально-політичного агента. По-друге, зазначив, що ані раса, ані мова («мова запрошує приєднатися, а не примушує до цього» [5, с. 97]), ані спільні інтереси, ані релігійна спорідненість, ані кордони чи територія, ані військові потреби не призводять до утворення та життєвості нації. По-третє, джерелом національної життєвої сили є духовний принцип. Нації, на думку науковця, – це «душа, духовний принцип. Дві речі, є в сутності однією, що складають цю душу, цей духовний принцип. Одна – в минулому, інша – в майбутньому. Одна – це спільне володіння багатим спадком спогадів, друга – спільна угода, бажання жити разом <>... нація – це велика солідарність, що встановлюється відчуттям жертв, які вже зроблені та які мають бути зроблені в майбутньому. Нація передбачає минуле, але в дійсності вона резюмується цілком відчутним фактом: це ясно проявлене бажання продовжувати спільне життя. Існування нації – це, якщо так можна виразитися, повсякденний плебісцит» [10, с. 100–101].

М. Вебер переконував, що основою вітальності нації є такі джерела, як солідарність і спільна мова як культурна цінність мас [14, с. 922–923], бо бачення нації зазвичай полягає у перевазі або, принаймні, у «незамінності культурних цінностей, які мають бути збережені та розвинені лише через сприяння особливостям групи» [14, с. 925]. Вчений вважав, що спільнота людей може вважатися тільки тоді нацією, якщо вона цілісна чи бажає стати спільною цінністю у власній автономній державі. Тож, на думку М. Вебера, політична влада, яка фактично є видом пафосу, що пов'язаний з «ідеєю потужної політичної спільноти людей, які мають спільну мову, релігію, спільні звичаї або політичну пам'ять; така держава може вже існувати або її можна бажати» [14, с. 398] може зберегти свою ідентичність тільки завдяки підтримці та захисту, які вона отримує від держави. Відтак, для М. Вебера життєві сили і вітальність нації – у солідарності та сукупності ідеальних цінностей.

Серед українських дослідників екзистенційних складових нації початку ХХ ст. фіксується єдине бачення фактору, на якому ґрунтується вітальність нації – держава і державність. Так, В. Старосольський, презентуючи власне бачення нації не прив'язував її існування до релігії, мови, культури. Він постулював ідею, що життєву силу нації надає «реалізація політичної волі» [6, с. 85],

яка знаходить вираз у державі. Отже, на думку Старосольського, джерелом нації та умовою її безсмертності є внутрішня воля, що підтримує дух і життєві сили нації навіть при відчутному зовнішньому тискові, бо по суті є лакмусом «стремління до політичної самодіяльності та самостійності, яке історично проявилось як боротьба за суверенність» [6, с. 85].

Практично такої ж лінії дотримувався ще один представник українських діячів – В. Целевич, який говорячи, про українське село як про «природну основу української нації» [7], підкреслював стихійність національної спільноти, її живу волю, самосвідомість і вплив внутрішніх складових (таких, як прояви національного менталітету) на прагнення до державності як джерела національного життя. Він зазначав: «Внутрішня сила нації залежить від її моралі, від відваги, солідарності, пильності, впертості у праці та здібності на жертви загалу громадянства. Хто підкопує внутрішню силу неморальними, неетичними, підступними і нелицемірськими засобами боротьби, той діє на шкоду народові, той руйнує моральні основи життя нації» [8, с. 78].

Але найбільш цитованою щодо держави як джерела вітальності української нації є позиція В. Липинського, відомого українського політичного діяча і теоретика українського консерватизму. Мислитель конкретно акцентував увагу на факті, що без держави не може існувати нація, а без активного народу не може бути держави. Липинський вказував, що ідея власної спільної сили як основи життєвості української нації [4, с. 129] має стати центральною, бо «ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» [4, с. 67], а це означає, що джерело вітальності нації – у ній самій, бо «кожна суспільна група, що хоче будувати, організувати суспільство, мусить черпати свої сили сама з себе» [4, с. 70]. Отже, життєва сила нації виключно в ній самій.

Як відомо з історії, порядок у світі визначався у першій половині ХХ ст. Версальсько-Вашингтонською системою мирних договорів. Вона була сформована після Першої світової війни та закріплена низкою міжнародних угод, серед яких найважливішим був Версальський мирний договір, укладений з Німеччиною у 1919 р. Версальсько-Вашингтонська система була результатом роботи міжнародних конференцій, зокрема у Версалі (Франція) та Вашингтоні (США), де провідні держави-переможці визначали умови миру та переділ територій після Першої світової війни. Й на певний час здавалось би, що питання щодо кордонів та території як умови вітальності нації вирішено раз і назавжди. Проте, Друга світова

війна практично перекреслила усі досягнення в геополітиці та міжнародному праві, тож вже у другій половині XX ст. міжнародний порядок у світі визначався системою договорів, що були укладені як результати роботи Потсдамської конференції (1945), яка визначила повоєнний устрій Європи, та Сан-Франциської конференції (1951), що встановив мир з Японією та визначив її статус у повоєнному світі. Однак, вказані мирні договори практично не стримали світ від подальших намірів переглянути кордони і території, хоча і не було «гарячих» зіткнень й перегляду кордонів. Тож, питання вітальності націй здебільшого почало вирішуватися в ідеологічному ключі й це тривало майже до середини 90-х рр. XX ст., коли рухнув СРСР і утворилося 15 нових держав і почалася масштабна глобалізація в світі.

В останній чверті XX ст. стало зрозуміло, що все що було створено модерном вимагає перегляду і, в першу чергу це стосувалося світоглядних принципів Просвітництва щодо поступальності і лінійності соціального розвитку, про переваги людського розуму в цьому процесі. Однак, парадокс полягає в тому, що в діалектиці цивілізаційного поступу завжди будуть доволі потужними і метафізичні компоненти, що змушують людство повертати погляди у минуле, в пошуках відповідей на задачі та питання, які виступають бар'єрами в русі до омріяного ідеального майбутнього. І реальність демонструє нам що процесом глобалізації охоплені буквально усі континенти, однак цей процес усе частіше зустрічає супротив і доволі голосні заяви про доцільність відмови від нього та його складових. В контексті такої тенденції науковці ситуації Постмодерну все частіше почали вести мову про бінарність існування нації – глокалізацію, в стані якої одночасно є дієві дві тенденції: з одного боку – відбувається гетеростаз нації як умови поступального, але актуального розвитку в цивілізаційному просторі, а з іншого – гомеостаз нації, головна мета якого – забезпечення підтримки стабільності її життєвості та життєвих сил.

В контексті вище вказано зазначимо, що дослідники II половини XX ст. – початку XXI ст. часто продовжують лінії попередників щодо території та кордонів як джерела вітальності нації. Однак, якщо на межі XIX–XX ст. кордон сприймався переважно як фізична лінія, що розділяє території держав, регіонів, земель, то на сучасному етапі кордон розглядається вже як комплексний феномен. Таке бачення, мабуть одним з перших озвучив французький філософ М. Фуко, який визначив концепцію кордонів як «диспозитив», що регулює взаємозв'язок між включенням і виключенням. У цьому сенсі кордони є не лише геополітичними, тобто спрямованими на

розмежування окремих суверенітетів держав, але й психологічними, соціальними чи культурними, оскільки вони дозволяють визначати стосунки із зовнішнім світом та тими особами, які населяють інші держави. Як об'єктивістські, так і конструктивістські дослідники етнічності та націоналізму визнають цей зв'язок [12, р. 133–135]. А. Сміт, британський історик і автор концепції етносимволізму, зацентрував увагу на передмодерних основах нації, ефективності етнічного ядра і символів у забезпеченні її життєздатності. Саме визначення етнічної групи, дане А. Смітом, таким чином включає, хоча й розпливчастий, територіальний аспект, і вказує, що нація «іменована культурна спільнота, члени якої мають міф про спільне походження, спільні спогади та культурні характеристики, зв'язок з батьківщиною та певну міру солідарності» [12]. Якраз «зв'язок з батьківщиною» є, на думку А. Сміта, центральним для етнічної групи й це робить територіальність невід'ємною частиною ідентичності нації та виступає складовим елементом її вітальності та життєвої сили. Однак, знов таки, як і на межі XIX–XX ст., такий погляд не став гегемоном серед ідей щодо життєвої сили нації.

Продовжуючи тенденції прагматично-лінгвістично-герменевтично-семіотичного повороту, який припав на XX ст., більшість досліджень вітальності нації, які були оприлюднені наприкінці XX ст. в англomовних виданнях, як правило, в різних варіаціях на першу позицію серед критеріїв виводять комунікаційний фактор. Так, американський дослідник Б. Андерсону 1983 р. презентував своє бачення критерія вітальності нації та ввів у науковий дискурс поняття уявленої спільноти (*imagined community*), що і формує національну однорідність та виступає підґрунтям і умовою вітальності нації на рівні культурної комунікації та принтер-капіталізму. Нація, стверджує Б. Андерсон, – це спільнота, яка існує завдяки уявленню людей про спільну історію, мову, культуру, а її вітальність залежить від того, чи є «в свідомості кожного живе образ їхньої спільноти» [1, с. 22]. Е. Геллнерта К.В. Дойч досліджували націю як продукт модернізації, освіти та соціальної мобілізації. Так, Е. Геллнер підкреслює роль інфраструктури й стандартної культури в підтримці національної сили, цілісності й розвитку, а К.В. Дойч вважав націю – утворенням, життєвість якій надає рівень комунікативної активності осіб, які входять до цього утворення.

Звісно що були виділені й дещо інші варіанти факторів вітальності нації. Наприклад, А. Віммер, сконцентрувавшись на проблематиці соціальних механізмів, що детермінують утворення, зникнення та тримання націй на політичних

інститутах, визначив три критерії/фактори, що формують успіх розбудови та вітальності нації в довгостроковій перспективі: «ранній розвиток організацій громадянського суспільства, становлення держави, здатної рівномірно забезпечувати суспільні блага на всій території, та поява спільного засобу комунікації» [15].

Взагалі, узагальнюючи напрацювання дослідників різних наукових сфер та країн за останні роки, можемо констатувати що життєва сила (вітальність) нації, як правило, визначається сукупністю критеріїв. До основних можемо віднести:

1. Демографічний розвиток. Найбільш послідовно цей критерій життєвої сили нації відстоює індійсько-американський дослідник, лауреат Нобелівської премії з економіки 1998 р. А. Сен, який саме людський розвиток і свободи визначає в якості основи її вітальності. Серед українських дослідників таку позицію займає І. Куриленко. Можна зазначити, що як правило, науковці на даний час в якості основи фізичного існування нації виділяють такі складові-фактори: природний приріст населення (стабільне або зростаюче населення свідчить про здорову демографічну структуру); тривалість життя (високий рівень медицини й умов життя підвищує середню тривалість життя); міграційний баланс (коли більше людей залишається або повертається, ніж виїжджає – це ознака вітальності); частка молоді в суспільстві (молодь – носій інновацій та рушійна сила змін). За цим критерієм можна говорити, що демографічні втрати України через війну та еміграцію створюють загрози є й показниками девіталізації української нації, однак повернення громадян і народжуваність у безпечних регіонах є позитивними сигналами щодо підтримки вітальності української нації.

2. Економічна стійкість. Нація життєздатна тоді, коли здатна забезпечити гідний рівень життя, який залежить від наявності/відсутності ряду складових: а) диверсифікована економіка: незалежність від одного джерела доходу (наприклад, сировини); б) стійкі ВВП та рівень зайнятості; в) фінансова стабільність та доступ до соціальних послуг; г) інвестиційна привабливість. На жаль, Україна не має економічної стабільності через багато факторів й найбільшійшим є відкрита військово агресія з боку східного сусіда.

3. Соціальна згуртованість як здатність людей відчувати себе єдиною спільнотою проявляється через: взаємну довіру між громадянами та інституціями; наявність спільних цінностей, ідентичності; готовність до солідарності у кризах (як під час пандемії або війни); подолання внутрішніх конфліктів, зменшення соціального розшарування. Під час повномасштабної війни українці

продемонстрували виняткову згуртованість, що може бути визнане за елемент життєвої сили та вітальності української нації.

4. Культурна самобутність, яка включає унікальну культуру, мову, традиції, розвиток національного мистецтва, літератури, музики, освіти. Усе це має охоронятися та посилюватися через популяризацію спадщини та інтеграцію традицій у сучасне життя. Наприклад, відродження української мови, народного вбрання, музики на кшталт буму на «Щедрик» чи «Червона калина» є важливими ознаками культурної вітальності нації. Акцентуючи увагу саме на такому критерії, зробимо відсилку до напрацювань Ю. Шевчука, автора терміну «мовна шизофренія» щодо українського контексту. Досліджуючи мовну ідентичність як складову вітальності нації, науковець окремо підкреслює роль мови як фундаменту культурної самобутності та політичної стійкості та з прикрістю зазначає, що мовна шизофренія є серйозною перепоною для української нації бути єдністю за принципом солідарності. Також, можна згадати і внесок історика Я. Грицака, який досліджує національну ідентичність, модернізацію і культуру пам'яті. Вже багато років Я. Грицак, виступаючи з публічними лекціями звертає увагу на те, що нація виживає тоді, коли створює ефективний наратив про себе, що об'єднує минуле, теперішнє і майбутнє.

5. Політична стабільність. Без цього критерію складно уявити розвиток у жодній іншій сфері: функціонування державних інституцій без частих змін або узурпацій; законність, правопорядок і свободи громадян; конструктивна політична конкуренція, а не сварки та конфлікти між політиками; наявність чіткої державної стратегії. Такий критерій вважає домінуючим у вітальності нації політолог О. Гарань, який аналізуючи інституційну стійкість і політичну культуру в Україні, доводить, що саме громадянське суспільство впливає на вітальність української нації та обумовлює стійкість національної єдності.

6. Національна безпека. Цей критерій охоплює як оборону, так і безпеку громадян, а значить має включати обороноздатність і спроможну армію, кібербезпеку, інформаційну гігієну; усю сукупність безпек (енергетичну, продовольчу, екологічну, економічну, тощо); здатність протистояти гібридним загрозам. С. Гантінгтону своїх публікаціях неодноразово наголошував, що національна безпека є стратегічним ресурсом збереження цивілізаційної ідентичності, а вітальність нації чітко пов'язується з інституційною стабільністю, політичною легітимністю, а також міцною національною ідеєю. Американський дипломат Р. Хаас визначив, що внутрішня «сила нації (освіта, економіка, політична культура) є основою її безпеки»

[9, с. 59], а деградація цих інститутів є більшим ризиком, ніж зовнішня агресія.

Крім того, можна говорити що на рівні загальносвітових статистичних показників у новітньому інформаційному просторі представлено декілька індексів і аналітичних підходів. Так, доволі часто йде згадка про такі показники-індекси: 1) Human Development Index (HDI, ООН), який є комбінацією тривалості та рівня життя, освіти, тобто тих показників, що прямо корелюють із вітальністю нації; 2) Fragile States Index (Fund for Peace) головне призначення якого – визначати рівень стійкості або «крихкості» держави, використовуючи політичні, соціальні та економічні критерії; 3) Global Peace Index, Democracy Index, Social Cohesion Radar (Bertelsmann Foundation) – дають кількісні оцінки аспектам вітальності: безпеки, рівня демократії, соціальної згуртованості (Social Cohesion Radar).

Висновки та перспективи подальших пошуків.

Отже, можемо констатувати, що концепції вітальності та життєвої сили нації продовжують продукуватися науковцями й, водночас, залишаються об'єктом досліджень і через їхню важливість для розуміння фундаментальних аспектів соціальних процесів й існування такої рушійної сили цивілізаційного поступу як нація. Провівши порівняльний аналіз доробку дослідників двох історичних періодів, які охоплюють межі XIX–XX ст. та XX–XXI ст., можна зауважити, що протягом розглянутих відрізків фіксується відсутність єдиного критерію/фактора, який би визначав вітальність і життєві сили нації. Водночас, дуже явно простежується тенденція відстоювання позиції щодо важливості чіткого кордону та наявності держави для вітальності нації. Також можемо зазначити, що на даний час джерелом життєвої сили та вітальності нації вбачається гармонійне поєднання території, кордону, державницько-політичної організації, економічної бази, здатності до самозахисту, мовленнєвої єдності та культурної могутності. Від себе можемо також виказати припущення, що якщо хоча б один із цих елементів серйозно порушено – нація ризикує зникнути, бо її життєві сили будуть підірвані і вона буде демонструвати авітальність. В якості перспективного напрямку подальших досліджень вбачається прискіпливий та деталізований аналіз досліджень сучасних українських дослідників, які об'єктом розгляду обирають вітальність української нації в ситуації соціальної кризи.

Література

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Пер. з англ. В. Морозов. 2-е вид, переробл. Київ: Критика, 2001. 278 с. URL: <https://shron1.chtyvo.org.ua/>

Anderson_Benedict/Uiavleni_spilnoty.pdf (дата доступу: 30.07.2025).

2. Вереш І.М., Вереш М.М. Карл Гаусгофер: штрихи до портрета геополітика. *Регіональні студії*, 2020, № 20. С. 137–145.

3. Доній Н.Є. Концепт вітальності в історичній проекції. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, 2013, Вип. 6 (3). С. 99–104.

4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Частина третя. Про національну аристократію і про три методи її організації: класократію, охлократію і демократію. *Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму писані 1919-1926 р.* Wien: Carl Herrmann, 1926. С. 111–343.

5. Ренан Ж. Что такое нация? *Ренан Ж. Собр.соч. в 12-ти томах. Пер. с фр. под ред. В.Н. Михайловского.* Т. 6. Киев, 1902. С. 87–101.

6. Старосольський В. Теорія нації. Відень: Український Соціологічний інститут, 1922. 148 с.

7. Центральний державний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України). Ф. 344. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 4.

8. Швед О. Степан Витвицький: громадсько-політична діяльність. Львів: Вид-во «Астролябія», 2010. 180 с.

9. Haass R. Foreign Policy Begins at Home. The Case for Putting America's House in Order. New York: Basic Books, 2013. 195 p. URL: <https://archive.org/details/foreignpolicybeg0000haas> (дата доступу: 15.06.2025)

10. Lavissee E. The Vitality of France: How the Nation Recovered from Three Devastating Wars Available to Purchase. *Current History*, 1916, Vol. 4, No. 6 (September). Pp. 1070–1073.

11. Significance of National vitality. URL: <https://www.wisdomlib.org/concept/national-vitality> (дата доступу: 25.06.2025)

12. Smith, A.D. Ethnic and Nation in the Modern World. *Millennium*, 1985, Vol. 14, no. 2. Pp. 127–142.

13. Smith, W.D. Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum. *German Studies Review*, vol. 3, no. 1, 1980. Pp. 51–68.

14. Weber M. Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology. Ed. by G. Roth and C. Wittich. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press. 1978. 1643 p.

15. Wimmer A., Schiller N.G. Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences. *Global Networks*, 2002. October, Vol. 2, Issue 4. P. 301–334. URL: <https://www.columbia.edu/~aw2951/B52>. (дата доступу: 15.07.2025)

Анотація

Слива А. О. Постнеокласичні візії життєвої сили нації: державницько-політичний вимір. – Стаття.

В статті вказано, що в цивілізаційному поступі людство завжди ставило перед собою мету – «вижити». На даний час, питання життєвої сили та вітальності нації продовжує залишатися прикладом тих питань, які в кризові періоди людство задає само собі та шукає відповіді на нього. Відтак, зазначено, що в умовах радикальних трансформацій сучасного світу – зростання глоба-

лізації, ерозії аксіосфери, криз ідентичності та загроз фізичному існуванню держав – дуже чітко постала потреба у поглибленому науковому аналізі джерел життєвості національних спільнот. Для України, яка перебуває в стані мультифакторної кризи через відкрити військову агресію з боку РФ вказана потреба ще більш загострилась, адже вже є запитом на задоволення потреби у життєвості її як держави, так і нації. Зазвичай дослідники дають в якості реакції-відповіді опис певного критерію.

Мета публікації – визначити критерії/фактори життєвої сили нації як філософської категорії, що характеризують здатність суспільства до збереження, розвитку та самореалізації в умовах новітніх соціальних викликів, які представлені в доробку науковців двох історично-переламних етапів – межі XIX–XX ст. та межі XX–XXI ст.

Продемонстровано, що найчіткіше запит на рецепт життєвої сили і вітальності нації звучить в часи соціальних криз і катастроф й саме через це дослідники та любомудри визначають, що вітальність нації – це багатовимірний феномен, який потребує міждисциплінарного аналізу. Проведений порівняльний аналіз доробку дослідників двох історичних періодів, дав основу для фіксації відсутності єдиного критерію/фактора, який би визначав джерело вітальності та життєвої сили нації. Водночас, констатовано тенденцію відстоювання позиції щодо важливості чіткого кордону та наявності держави для вітальності нації. Також можемо зазначити, що на даний час джерелом життєвої сили та вітальності нації вбачається гармонійне поєднання території, кордону, державницько-політичної організації, економічної бази, здатності до самозахисту, мовленнєвої єдності та культурної могутності. Від себе можемо також виказати припущення, що якщо хоча б один із цих елементів серйозно порушено – нація ризикує зникнути, бо її життєві сили будуть підірвані і вона буде демонструвати авітальність. В якості перспективного напрямку подальших досліджень вбачається прискіпливий та деталізований аналіз досліджень сучасних українських дослідників, які об'єктом розгляду обирають вітальність української нації в умовах ситуації соціальної кризи.

Ключові слова: життєвість, вітальність, вітальність нації, життєва сила нації, цивілізаційний поступ, кордон, духовний принцип, держава, комунікативний підхід.

Summary

Slyva A. O. Post-neoclassical visions of the vital force of the nation: the state-political dimension. – Article.

The article states that, throughout civilizational progress, humanity has always pursued a single overarching goal – «to survive». At present, the issue

of the vital force and vitality of the nation continues to exemplify those fundamental questions that humanity raises in times of crisis, seeking adequate responses. Accordingly, it is emphasized that under conditions of radical transformations in the contemporary world – the rise of globalization, the erosion of the axio-sphere, crises of identity, and threats to the physical existence of states – there emerges a pressing need for in-depth scholarly analysis of the sources of vitality of national communities. For Ukraine, which finds itself in a state of multi-factorial crisis due to the open military aggression of the Russian Federation, this need has become even more acute, as it reflects the urgent demand to ensure the vitality of both the state and the nation. Typically, scholars respond to this demand by identifying and describing particular criteria.

The purpose of the publication is to define the criteria/factors of the vitality of a nation as a philosophical category that conceptualizes society's ability to preserve, develop, and self-realize within the framework of civilization and contemporary social challenges, as reflected in the works of scholars from two historically pivotal periods – the turn of the 19th–20th centuries and the turn of the 20th–21st centuries.

It is demonstrated that the call for a «formula» of national vitality is articulated most clearly during periods of social crisis and catastrophe. Consequently, scholars and philosophers conclude that the vitality of a nation is a multidimensional phenomenon that requires interdisciplinary analysis. The comparative analysis of contributions from researchers of the two historical periods provides grounds to affirm the absence of a single definitive criterion or factor that could determine the source of a nation's vitality. At the same time, there emerges a discernible trend underscoring the importance of well-defined borders and the existence of the state as indispensable elements of national vitality.

Furthermore, it may be asserted that, at present, the sources of national vitality and vital force are perceived as a harmonious combination of territory, borders, state-political organization, economic foundations, the capacity for self-defence, linguistic unity, and cultural power. It may also be hypothesized that if even one of these elements is severely undermined, the nation risks disappearing, as its vital forces would be destabilized, leading to manifestations of a vitality.

As a prospective direction for further research, a detailed and comprehensive analysis of contemporary Ukrainian scholars' studies is proposed, particularly those focused on the vitality of the Ukrainian nation under conditions of social crisis.

Key words: vitality, national vitality, vital force of the nation, civilizational progress, border, spiritual principle, state, communicative approach.

Дата надходження статті: 26.08.2025

Дата прийняття статті: 17.09.2025

Опубліковано: 30.09.2025